

Kolonisatie in Land van Maas en Waal: de ruilverkaveling van 1949-1962

L. PRINS

Ruilverkaveling heeft grote gevolgen voor de inrichting van het landschap. Hieronder beschrijft Lammert Prins van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg hoe zorgvuldig de ruilverkaveling en nieuwbouw in het Land van Maas en Waal werd aangepakt en hoe daar bij de huidige herinrichting rekening mee wordt gehouden.

Tot na de Tweede Wereldoorlog lag een aanzienlijk oppervlak land in het gebied tussen de grote rivieren er verlaten bij. Het betrof hier de laagstgelegene delen, de zogeheten komgronden, die een gebrekkige afwatering kenden en daardoor een groot deel van het jaar te vochtig waren voor agrarisch gebruik.

De aanleiding van de ruilverkaveling

De komgronden dienden als hooiland met maar één, hooguit twee oogsten per jaar. Voorts was de verkavelings- en eigendomssituatie in de loop van de tijd meestal hopeloos ingewikkeld geworden waardoor een gezonde

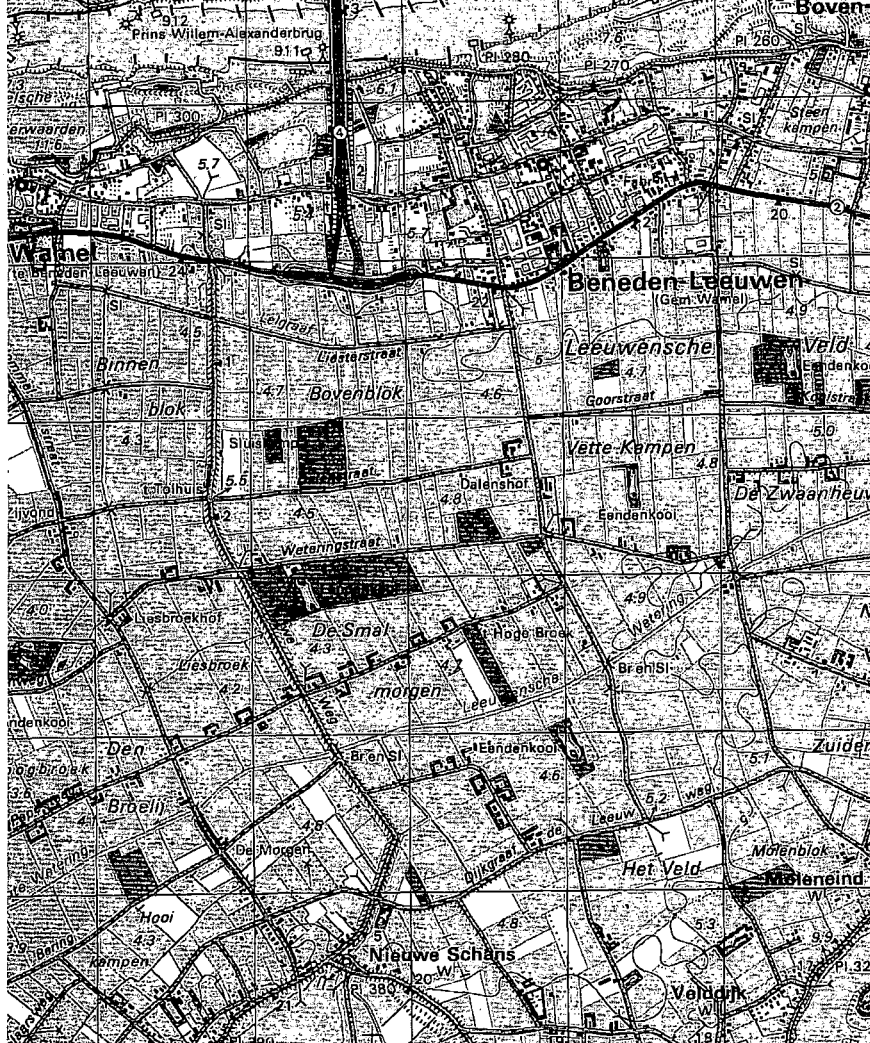
Fragment van het komgebied in het Land van Maas en Waal; Topografische kaart 1:50.000, ca. 1840.

bedrijfsvoering onmogelijk werd. Komgronden waren 'lege' gebieden, die niet werden bewoond. Bebouwing kwam er dan ook nauwelijks voor, op een enkel toehuis na: aan een van de schaarse doorgaande wegen in de kom. Niet alleen bebouwing ontbrak, ook waren de kommen schaars voorzien van beplanting. Bomen en struiken kwamen alleen voor bij de eendenkooien in het gebied. Het leven in het rivierengebied speelde zich af op de zogeheten oeverwallen, de

hoger gelegen gronden die tussen de kommen en de rivieren in lagen; daar waren ook de dorpen gesitueerd.

Het ging alleen al in het rivierengebied om tienduizenden hectare komgrond, waar bovenstaande karakteristiek op van toepassing was. Hier en daar gingen al voor de Tweede Wereldoorlog stemmen op om in deze toestand verandering te brengen: met een verbeterde ontwatering en nieuwe inzichten op het vlak van bodemverbetering zou van de kom een meer productief gebied kunnen worden gemaakt. Dit denken kreeg een extra impuls toen men na de Tweede Wereldoorlog moest constateren dat vele boerenzonen in Canada of Nieuw-Zeeland een nieuw agrarisch bestaan gingen opbouwen terwijl er in Nederland zelf nog zoveel onderbenutte grond lag. Het omzetten van deze ideeën in plannen was geen gemakkelijke opgave, aangezien de boeren in het gebied zich moeilijk lieten overtuigen en lang bleven vasthouden aan hun traditionele negatief beeld over de bruikbaarheid van komgrond.

Maar uiteindelijk kwamen er toch projecten van de grond, financieel ondersteund door gelden uit de naoorlogse Marshall-hulp. De ruilverkaveling Land van Maas en Waal was daarbij het eerste project waarbij op grootschalige wijze een nieuw landschap werd ontworpen. De komgronden in dit gebied zijn tussen 1949-1962 heringericht. Deze ruilverkaveling werd destijds aange-merkt als een ruilverkaveling 'nieuwe stijl', waarvan de doelstelling ruimer lag dan alleen de verbetering van de kwaliteit van de grond en een verbetering van de eigendomssituatie. Ook de aanleg van waterleiding, elektriciteit en krotopruiming in de dorpen op de oeverwallen van Waal en Maas viel binnen de doelstelling. Er vond tevens een intensieve maatschappelijke begeleiding plaats van bevolkingsgroepen voor de op handen zijnde 'kolonisatie' van het komgebied, zoals de ontginning van de kom in die tijd wel werd aangeduid. Gaandeweg de uitwerking van die doelstellingen werd het plan tot een veel ingrijpender project ontwikkeld, namelijk de vestiging van dertig bedrijven in het laagste en meest verlaten deel van de kom. Daarnaast zouden nog eens ongeveer zestig bedrijven op vrijwillige basis van de oeverwallen naar de kom dienen te verhuizen. Uit-

Fragment komgebied op de topografische kaart uit 1986.

eindelijk werden 96 bedrijven in het gebied nieuw gevestigd. Dit was de eerste ruilverkaveling in Nederland waarbij op grote schaal bedrijfsverplaatsing tot stand kwam.

De ingrepen

De ingrepen in het bestaande landschap betroffen de uitbreiding van het wegennet, verbetering van de verkaveling en van de afwatering. Voorts onderging het landschapsbeeld een enorme verandering door de aanplant van bomen en door de bouw van boerderijen.

Het gebied kreeg een landschappelijke 'aankleding' door laanbeplanting bestaande uit bomen en struiken langs een groot deel van de openbare wegen en door beplanting langs de randen van de boerderijerven. Een begroting van het landschapsplan noemt de aanleg van 18.530 bomen en 57.000 struiken.

Het wegennet is vanwege de daarlangs aangebrachte beplanting sterk bepalend voor de schaal van het door bomenlanen 'opgedeelde' landschap. De wegen met beplanting vormen een zodanig patroon, dat voor het merendeel langwerpige ruimten zijn gevormd, met een lengterichting die overeenkomt met die van de stroomruggen in het gebied.

De laanbeplanting wordt voorts gekarakteriseerd door een afwisseling in enkelzijdige en dubbelzijdige beplanting, per zijde kan dan nog sprake zijn van enkele rijen of dubbele rijen. Voorts is er een afwisseling in boomsoorten over zekere afstand. De meest toegepaste boomsoorten zijn populier, el en wilg.

De bouw van nieuwe boerderijen midden in de kom was, zoals gezegd, aanvankelijk niet in het ruilverkavelingsplan opgenomen. De mogelijkheden daartoe werden vergroot nadat

in 1953 een regeling voor subsidie op boerderijbouw werd ingesteld. De verplaatsing van bedrijven van de oeverwal naar de kom was in de eerste plaats bedoeld om de afstand tot de landerijen in de kom te verkleinen. De boerderijen werden voor het merendeel aan een aantal zogeheten boerderijstraten gevestigd, met daarnaast enkele kleinere clusters. Aan het spreidingspatroon van de boerderijen lijken, voor zover is na te gaan, voornamelijk bedrijfseconomische overwegingen ten grondslag te liggen.

De landschappelijke vormgeving

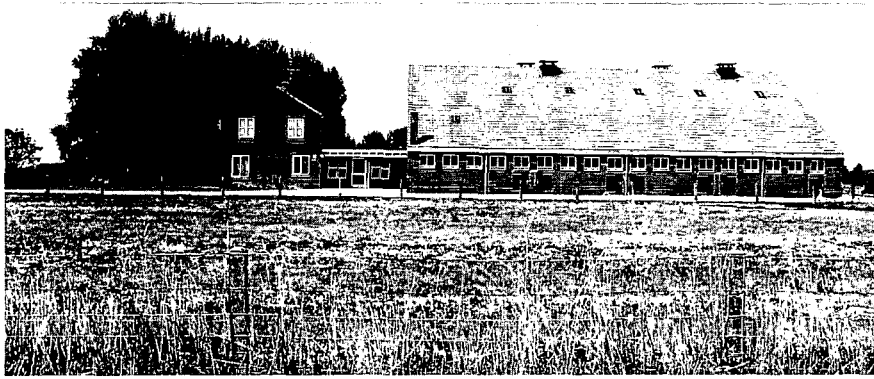
In de ruilverkavelingswet van 1938 waren mogelijkheden voor landschapsverzorging gecreëerd. Die verzorging had aanvankelijk zowel betrekking op het 'behoud' van natuurterreinen als op het 'scheppen' van nieuw landschap, door ruilverkaveling.

De noodzaak tot 'den opbouw in schoonheid van het nieuw te vormen landschap' verzelfstandigde dit 'scheppende' onderdeel in de landschapsverzorging ten opzichte van de natuurbescherming in de periode 1940-1954 (Luiten en De Visser, p. 34). De 'scheppende' vorm van landschapsverzorging richtte zich op de te handhaven en aan te brengen beplanting in het gebied, waartoe een landschapsplan werd opgesteld. Aanvankelijk waren de resultaten van dergelijke plannen bescheiden, ze moesten moeizaam worden bevochten op de verdere van landbouwbelangen (Luiten en De Visser, p. 30).

Onderzoek naar de vormgevingsprincipes bij de landschapsverzorging in de jaren '50 en '60 heeft nog slechts in beperkte mate plaatsgevonden. Wel

Laanbeplanting aan een landbouwweg. De nog net zichtbare lichte kromming in het beloop van de weg is bewust aangebracht om lange rechtstanden te vermijden. Deze werden als onaantrekkelijk beoordeeld.

Boederij uit de jaren '50 in het land van Maas en Waal.

kunnen hier enkele feiten en interpretaties naar voren worden gebracht, waardoor het landschap in Maas en Waal in elk geval op een aantal onderdelen begrepen kan worden. De toelichting op het Landschapsplan van Maas en Waal is zeer beknopt (één A4tje), maar begint, typerend, met een esthetisch uitgangspunt: uit het oogpunt van landschap worden 'belangrijke open ruimten vrij gehouden van wegbeplanting, teneinde de daar aanwezige fraaie uitzichten te behouden'.

Kenmerkend voor de landschapsarchitecten uit de na-oorlogse periode is het belang dat zij toekennen aan het visueel-ruimtelijk effect van opgaande beplanting op het totale landschap. Namen van architecten in dit verband zijn die van *N.M. de Jonge*, *E. Brandes*, *H.W. de Vroome*. Het ontwerpen richtte zich sterk op het vormgeven van beeldbepalende elementen waarbij sprake is van 'de zorgvuldig gecomponeerde architectuur van het bomenplan' (Luiten en De Visser, p. 36). In dat ontwerp wordt de toepassing van forse, krachtige elementen niet

uit de weg gegaan. Zo is in het Land van Maas en Waal sprake van 'stoere bomenlanen en zwaar ingeplante erven'. Voorts wordt het landschap 'door soepele en zelfbewuste lijnen ingedeeld' (Lörzing, p. 37). De 'zorgvuldig gecomponeerde bomenarchitectuur' komt in Maas en Waal tot uitdrukking in een afwisseling aan soorten en daarmee aan textuur en hoogte van bomenrijen, voorts in de afwisseling tussen openheid, transparante bomenrijen en massieve beplantingselementen (bospercelen).

De boerderijarchitectuur

Een aantal ontwikkelde standaardtypen voor boerderijen vormde het uitgangspunt voor de nieuw te bouwen bedrijven. Door de variatie in die typen ontstond er een zekere verscheidenheid in een overigens tamelijk homogeen bebouwingsbeeld. Die homogeniteit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in het algemeen voorkomen van zadel- en schilddaken met rode pannen. De architectuur van de tot stand gekomen boerderijen vertoont geen duidelijke aanknopingspunten met de regionale traditie van boerderijbouw.

Gezien de in het gebied voorkomende typen bestaat sterk het vermoeden dat de (lokale) architecten zich hebben laten inspireren door een studie over boerderijbouw uit 1938, die werd opgesteld naar aanleiding van de boerderijbouw in de Wieringermeer ('Boerderijen', red. T.K. Limberg. Amsterdam, 1938).

Nu, ruim 35 jaar na de voltooiing van de ruilverkaveling blijkt dat de toenmalige aangebrachte landschappelijke en architectonische kwaliteiten nog steeds in behoorlijke mate in het gebied aanwezig zijn. De inrichting van het gebied is naar huidige (agrarische) maatstaven echter niet meer optimaal te noemen, vandaar dat op korte termijn opnieuw een herinrichting zal plaatsvinden. De Dienst Landinrichting Beheer Landbouwgrond (LBL) is zich bewust van de bestaande landschappelijke kwaliteiten van het gebied en zal die laten meewegen in de planvorming voor de nieuwe herinrichting.

Drs. L. Prins is als historisch-geograaf verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en heeft t.b.v. de Dienst LBL onderzoek voor het Land van Maas en Waal verricht.

Literatuur

Het Gelderse rivierengebied uit zijn isolement (red. *H.P. de Bruin*), Zutphen 1988.
Lörzing, H., Van Bosplan tot Floriade, Rotterdam 1992.
Luiten, E. en R. de Visser, Landschapsbouw in ontwikkeling; het denken over een bijdrage aan ruilverkavelingsprojecten, Wageningen 1985.

In Montferland dreigt dit leegstaande daglonersboerderijtje te verdwijnen nu onlangs de 84-jarige alleenstaande eigenares is overleden. Het pandje verkeert nog in redelijke staat. Het is het oudste nog enigszins originele pand in Stokkum, afgezien van de molen, Stokkums enige monument.